

УТВЕРЖДАЮ

Директор школы: *И.М. Омаров* И.М. Омаров

Иырчы Къазакъ

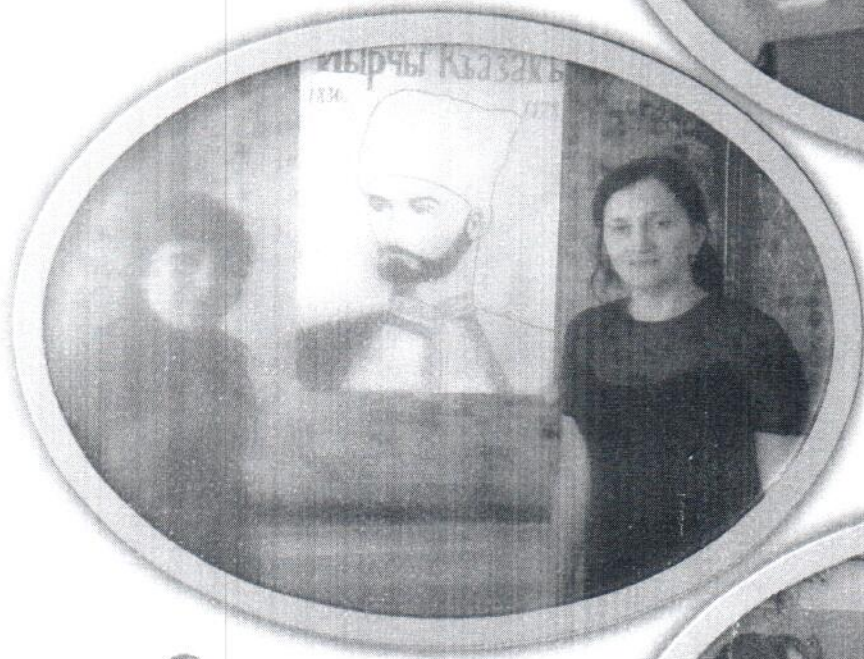
Яшав ва яратывчулукъ елу

Оьтгерген

къумукъ тилден дарс

береген муаллим: Алиева З.К.

1.Гиришив сез.Жыйынны ачыв.

2.Йырчы Къазакъны яшав ёлу.

3.Йырчы Къазакъны яратывчулукъ ёлу.

4.Дагъыстан шаирлени Й.Къазакъгъа
багъышлангъан асарлары.

5.9-нчу класны къызлары А.Къазиевни сезлерине
гере язылгъан йырны йырлав.

6. «Бюрлер» кружокну ортакъчылары салгъан
гиччирек пьеса.Й .Къазакъны яшавундан
бир гесек.

7.Жыйынны ябув.

Йырчы Къазакъ (1830 – 1879)

**Къазакъ десе, таллыкъда тав гёремен,
Къарагъайлы тюзге чыкъгъан салкъыны,
Къумукъну мен олсуз тилкъав гёремен,
Тили де о, юреги де халкъымны!**

Йырчы Къазакъ 1830-нчу йылда Темир – Хан-Шура округну Муслимавул юртунда Татарханны агълюсюнде тувгъан. Башлап юртунда моллада, сонг Капиркъумукъда мадрасада охугъан. Муталимлер булан бирче тойларда, йыбавлврда, байрамларда ортакъчылыкъ этген. Йыргъа сарынгъа пагъмусу булан халкъгъа белгили болгъан. Капиркъумукъ къаласында яшайгъан Абдулмуслим шавхал Къазакъны озюню къаласына чакъыра. Шаир къалада шаирлер, алимлер, китаплар булан таныш бола, шавхал булан бирче Къумукъну ва Темиркъазыкъ Кавказны озге ерлерине байрамлагъа, тойлагъа, йыбавлагъа бара; озге шаирлени яратывчулугъу булан таныш бола. Къалада шавхалны варислери этеген бир къалмагъалгъа къошулуп, 1858-нчи йылда Сибирге йибериле. Уьч йыл Сибирде туруп къайта. 1861-нчи йылдан 1879-нчу йыл болгъунча Къойсувну Темиркъазыкъ янында тюрлю-тюрлю юртларда, аслу гъалда Ботаюртда яшай. Шаир 1879-нчу йылда кимбилди этиле, гъалиге ону къабуру табулмагъан. Оьмюр чагъын алып къарагъанда Йырчы Къазакъ пача Россияны алдынлы демократ маданиятын оьр даражагъа гётерген пагъмулу уланлары; Герцен, Чернышевский, Толстой, Некрасов, Достоевский, Шевченко, Илья Чавчавадзе, Ахундов, Хетагуров, Кунанбаев, Батырай, Етим Эмин булан бир девюрде яшагъан. Къазакъ янги къумукъ поэзияны кюрчюсюн салгъан, чебер сёзню кёмеги булан оьз халкъын оьрлюкге, оьзденликге чакъыргъан; рагъмуну идеалларын сездирген уллу къудратлы булакъны йимик сав къумукъ адабиятны оьзенине айры татув, айры ругъ берген.

"Йырчы Къазакъны йылы 180 йыл."

Къазакъ десе таллыкъда тав гёремен
Къарагъашлы тюзге чыкыгъан салкыны.
Къумукъну мен олсуз тилкъав гёремен.
Тили де о , юреги де халкъымны.

Къумукъланы уллу шаири Й.Къазакъ Муслимавулда сабанчы агълуде увгъан.Къазакъны Яш йыллары охув ,авлакъ ишлер,йыбав-шатлыкъ иажилислерде ортакъчылыкъ этив-бары да къатнашып оьтген.Йырчы Къазакъны йыр чыгъарывдагъы ва хомуз согъувдагъы пагъмусу кеп яшлайын илинген Юртлулары,ону оьз атына «йырчы» деген атны къошуп ,бара-бара ки де ат бирлешип , оланы бириси шаирни фамилиясы болуп къалгъан. Йырчы Къазакъны биринчи йырлары ата юртну табиатына, сабанчы агъматгъа багъышлангъан.

«Чатакъ йыр»

Бу йыр Къазакъ яш заманында не булан машгъул болгъанны,нени бакында язма башлагъанны гёрсете.Йыргъа , сарынгъа пагъмусу булан алкъгъа белгили болгъан.Къазакъны Капиркъумукъ къаласында яшайгъан Абдулмуслим шавхал Къазакъны оьзюню къаласына чакъыра.Шаир къалада шаирлер ,алимлер ,китаплар булан таныш бола,Шавхал булан бирче къумукъну ва Темиркъазыкъ Кавказны оьзге ерлерине айрамлагъа ,йыбавлагъа бара,оьзге шаирлени яратывчулугъу булан таныш бола.Къалада Шавхалны варислери этген бир къалмагъалгъа къошулуп ,1858-чи йылда Сибирге йибериле.Къазакъны бирде эсине гелмей болгъан Шавхал оьзюню шолай такъсырлар деп.Шо саялы шулай Дей.

«Заман гелир»

Къазакъны Сибирге йыберген заман, табиаты лап да арив вактиси олгъан.

«Гетгенибиз гекша марал гюз эди»

Шаир объюню сибирдеги гьалын шулай шигъруларда герсете.

«Мен къазакъман,Къазакъман».

«Гергенибиз кекюреклеге сыйышмай.

Сибирден къайтгъан сонг, Къазакъны объюню ата юртунда элинде яшамагъа къоймагъаны белгили.Бир башлап ата юртуна къайталар деп умут этген.Къазакъ йыр булан тилев кагъызлар яза. Тек жавап болмагъанда англай, байлагъа бир заман да инанма ярамай, сувгъа таянма ярамайгъан йимик.1861-нчи йылдан 1879-нчу йыл болгъунча Къойсувну Темиркъазыкъ янында тюрлю-тюрлю юртларда , аслу гьалда Ботаюртда яшай. Яшавуну къалгъан янында объюню герти душманларын яхшы таныгъан ва олагъа къаршы тартынмай йырлар чыгъаргъан.

«Сюлюкню йыры»

Йырчы Къазакъ-къумукъланы тенги екъ шаири.Халкъны яшавун яхшы билегенлик , ону бай тилинден , хазнасында толу кюйде пайдаланып болгъанлыкъ Й.Къазакъгъа къумукъ адабиятны тарихини биринчи ерин тутмагъа имкалыкъ берген.Й.Къазакъны йырларында , ону девюрюнде гъукму сюрген тюзсюзлюклер бары да зат байлагъа байлавлу болгъанлыкъ, Мал болмаса бажарывлукъдан,намусдан , гъакъылдан пайда болмагъанлыкъ,байлыкъ онгну терс,терсни онг этегенлик ажайып уллу усталыкъ булан суратлангъан Й Къазакъны йырларын охугъанда , биз о замангъы къумукъланы яшавун, класс аралыкъланы ва оьжетликни гюзгюде йимик гёребиз.

«Магъаммат-апенлди Османовгъа кагъыз»

«Асхар тав».

Бизин кѳумукъ адабиятны бек уллу ва мукъютлы кюрчюсю бар.Шо кюрчюню озю тувгъанлы 180 йыл битген шаир Й.Къазакъ салгъан Гъали язагъан бизин шаирлер де шо кюрчюню уьстюнде ясай озлени сарынларын.Й.Къазакъны яратывчулугъу гъали де бизин кѳумкъ шаирлеге уьлгю болуп токътай.Бизин кѳумукъ поэзиягъа Й.Къазакъны таьсири рус поэзиягъа А.С.Пушкин де, гъар кѳумукъ шаир де озюню яратывчулугъунда Й.Къазакъны ярыкъ келпетин багъа.Дагъыстанны халкъ шаири А.Гъажиевни ва Абдурагъман Къазиевни яратывчулугъунда Къазакъгъа багъышлап шигърулар яратгъан.

«Къазакъ ким , мен ким».

«Йырчы Къазакъны орамы».

«Чечеклер»

«Къазакъ десе».

«Кѳумукъ тьюзню гюзгюсю».

Нечик буса да кѳумукъланы машгъур шаири ва йыраву белгисиз тас бола, имма о озюню шигърулары булан бугюн де бизин арабызда.Ону гъар-бир шигърусуну уллу эделик.

Абдурагъман Казиевни, сезлери халкъ кюю,йырлай тогъузунчу класны съызлары.

Йырчы Къазакъны яшавуну гъакъында ботаюртлу тамазалар тюрлю-тюрлю сабрлар айта.(стр124.10 кл.) Шолардан бирисин сценка этип герсетме жоебиз.

Нечик буса да,кѳумукъланы машгъур шаири ва йыраву белгисиз тас бола, имма о озюню шигърулары булан бугюн де бизин арабызда,ону гъар-бир шигърусуну-уллу эделик.

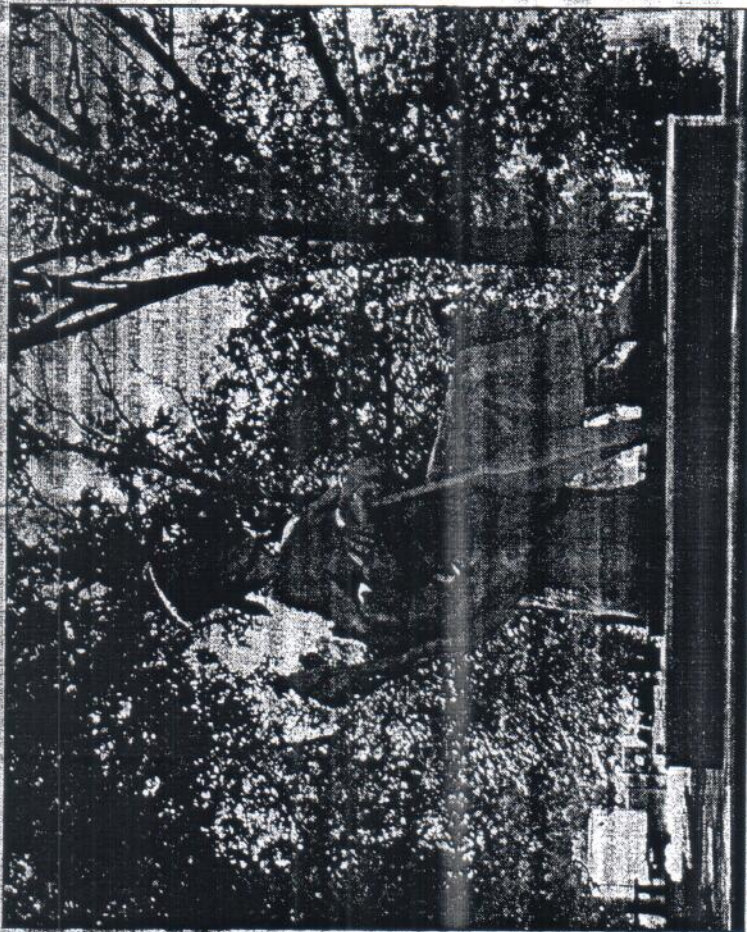
Есть памятник Ырчы Казаку!

До недавнего времени единственным памятником установленному этому славному дагестанскому поэту оставался мемориал его родном Муслим-Ауле (ныне Апан-Аул).

Но вот скульптурная композиция выдающемуся поэту родного края, кавказскому дореволюционному дагестанскому поэту, основоположнику многокрасочной кумыкской поэзии, создателю литературного языка кумыков Ырчы Казаку появился в Махачкале. Он установлен на перекрестке улиц Магомеда Ярагского и Ырчы Казак.

Наверное, никто не ожидал, что в этом месте, застроенном современными домами, перегруженном автомобилями, может появиться объект, который будет служить культуре. Появление мемориала, несомненно, обогатило улицу, вдохновило горожан.

Композиция называется «Раздумье». Ырчы Казак, просто одетый, свободно сидит, откинувшись на скамье. Рядом с ним старинный народный музыкальный инструмент — кумуз, а сзади веточка дерева — символизирующая жизнь. Автор скульптуры — заслуженный художник России, лауреат Государственной премии Дагестана Али-Гаджи Сайгидов. Он начал свой профессиональный путь в 1981 году, когда за его спиной уже была учеба в Ленинградской академии художеств. Свои работы он посвящает классикам дагестанской поэзии, и многие из них установлены в хороших районах республики, например, в Избербаше бюст поэту Омару Батыраю, барельефы поэтам и писателям Страны гор, установленные на фасаде здания

Национальной библиотеки РД им. Р. Гамзатова, барельеф имаму Шамилю установлен на троллейбусном кольце по улице Шамиля в Махачкале, на проспекте Петра I — памятник русской учительнице.

А. Г. Сайгидов — автор скульптурной композиции «Белые хуравли», установленной в с. Дала Унгобского района. В Гимрах им. введена аллея имамов Дагестана. В мастерской художника остается еще много работ. В этом году он отмечает свое 60-летие. В

честь этого события будут проведены мероприятия на республиканском уровне.

Уровень. Я задала художнику несколько вопросов.

— Что для вас главное в работе над созданием скульптур классиков дагестанской поэзии?

— Я вижу их романтиками, людьми, готовыми беззаветно защищать свой писательский долг. В то же время они реалисты, осмысливающие явления действительности. Мне нравятся

изображать их, когда они задумчивы, размышляют, вдохновлены.

— Какого Ырчы Казак вы хотели показать городу?

— Поэту в этом году исполняется 178 лет со дня рождения. Эта личность — часть истории. Его проникновенная поэзия отличающаяся высокой гражданственностью, силой социального протеста, духом неистребимого свободолюбия, наряду с творчеством Омарла Батырая, Этира Эмина, Махмуда из Кахаб-Росо, Шаза из Куркли явилась значительной вехой на пути становления и развития дагестанской литературы. Сам шамхал пытался привлечь певца на свою сторону, склонить его к созданию творений, которые бы щекотали ненасытного его самолюбие. Но презренной участи придворного поэта Казак предпочел жизнь, полную лишений, но честную, достойную настоящего патриота, поэта-обличителя. Я постарался раздвинуть временное пространство и вывести из границ прошлого в настоящее этого поэта-борца приблизить его к современникам. Сегодня мы не знаем, где находится могила поэта, так пусть люди, глядя на памятник, не забывают о своем земляке, честном человеке, жившем много десятилетий назад.

Диана СЕРЕГИНА.

На снимке: памятник Ырчы Казаку. Фотография И. СОСУРАЕВА.

Обычно официально открытые памятники еще не состоялись. Они, конечно, пройдут в ближайшее время. И об этом заметном событии в культурной жизни столицы наша газета еще напишет.

— Ред.

БАТЫР БУЛАН КЪУРДАШ БОЛ

Чабувуллар алды кыылычлы,
Кыылычлар ерге чапса, ытерми?
Осаллар булан кыурдаш болма чы,
Кыыйын гелген сени гюнюнде
Тюбюндеги аргыумагыын берсе де,
Атоллу бийге кыуллукъ этерми?..
«Сабур тюбю сари алтын»,
Сабургыа зат етерми?
Алгыасасанг гишини иши онг болмас,
Бармакыларын хапгыан булан сонг болмас.
Ярлылагыа гюн чыкымас,
Янгызлагыа танг болмас,
Бола бусанг, батыр булан кыурдаш бол,
Ол батырда сенден аяр Жан болмас,
Ол осаллар сагыа гелип Ян болмас.
Эренлер танымасдай иш гелсе,
Ат гетермес авур намус гюч гелсе,
Ашналар булан ювюкы сырдашны,
Ашкаргыа салма сюсенг, кыара чы,
Кыурдашларынг сени ишге чалышмас,
Кыувунларда янгыз герсе, болушмас,
Тыгырыкыда сагыа не демес,
Тигилишген сени гюнюнде
Кыурдашларынг сени ишинге юдамас,
Самалардан саллар созулмас,
Сабурланы иши санда бузулмас,
Яманлар явда язылмас,
Ягыалашгыан сени гюнюнде
Кыурдашларынг баш-башына тозулмас,
Чапгыанда яман чюй алмас,
Чагылышгыан сени гюнюнде
Кыурдашларынг бир сени учун уялмас.

ЭРЕНЛЕР ДЕГЕН БУЛАН ЭР БОЛМАС

Эренлер деген булан эр болмас.
Оьктемлик булан эрлер төр алмас!
Эренлени уьч башгъадыр табуну,
(Аргъумаькьгъа тенг этмегиз ябуну):
Эренлени алдынгъысы – эр гиши;
Экинчиси – алты эркекге бир гиши;
Уьчюнчюсю – эркекдир –
Осаллыкъгъ башын салгъан ер гиши,
Оьктемлик булан юрюп, ой тапгъан,
Тенглилерим менден төбен дер гиши.
Тенглилерим, сизден жаным кьурбан деп,
Тегенек отдан бетим бурман деп,
Юрюйген кепдюр – сюйсенг Гер, гиши.
Яхшылар булан эришип,
Яманлар булан гелишип,
Макътав буса бу девюрню сюр гиши!
Бу девюрню сен юрютсенг буюкъмай,
Эсирикден эсинг жыйып айыкъмай –
Воллагъи сен табарсан чер гиши!
Бу энниги заманда
Яхшылар булан къатыш яман да.
Яманлардан башынг тайдырып,
Яхшылар булан юрю гьаман да.
Яхшылыны гьар-бир иши артыкъдыр,
Яманланы тюз багъасы кьартыкъдыр.
Кьартыкъ да кеп тарыкъ бола баллагъа,
Жыйын болса, орталыкъгъа салына,
Авулларда йыбавгъа этген жыйында.
Осаллар согъуп сейлер молуна.
Гьакьыллыны онглу-терсли солуна,
Гьакьыллылар «кьой!» деп, онг сейлеп,
Ол гьакьылсыз баламанын терс кюйлеп,
Жыйын бузуп, тюшер итдей ёлуна.

Бары да зат бар къазакъны эсинде...

*Гъайт уланлар, гъакъ юрекден язаман
Намарт шавхал макътанадыр жыйында –
Къазакъ магъа кант эте деп къыйында,
Билсин, мени бар ичимде инсабым,
Оъзю булан битмеген гъакъ – гъисабым.
Бары да зат бар Къазакъны эсинде,
Агълары да халкъ тѣлейген ясакъны,
Гѣзьяшлар да бар – эсинден таймагъан
Къызияшлагъа шавхал къургъан тузакъны.
Чакъсыз оьлген уланлагъа къазылгъан
Къабурлар да бар эсинде Къазакъны.*

Эр уланлар намус салмай юрекге...

*Къумукълар, ваяя дослар, къумукълар,
Вая гъейлер, ойгъа дѣнюп тунукълар...
Тунукълар тунгса, дерт къалар,
Денгизлер чаймас йимик ол хужу...
Дериядай чайкъалышса не болур?
Шайлы уланлар темтиретер
Ерни темиркъазыгъын...
Шайсызлары пысар...
Излер гюнлюк азыгъын.
Эр уланлар намус салмай юрекге,
Къудратлы къуват гелмес билекге!*

Чатакъ йыр

Биз чыкъгъанбыз Сапарали къотангъа

Пастан – харбуз учун ерлер сюрмеге.

Жаныбыз къалды бизин гъасирет

Ел тынып, арюв гюнлер гермеге.

Ел тынмады, кёкден булут таймады,

Гененип бир иш этмеге къоймады.

Ишлерибиз ишге бизин ошамай,

Огюзлер бичен салсакъ ашамай.

Гёзю гёре, гёкге авзун тийдирмей,

«Гъей», - деген булан сабан юрюмей.

Мен гёргенмен хыйлы – хыйлы ерлени,

Гёрмегенмен биздей языкъ эрлени.

Сорасагъыз, къыйыныбыз сувукъдан,

Уыйге къайтма ёл тюшмеди ювукъдан.